Проф. др Предраг Шулејић
Правни факултет, Универзитет у Београду

Правна природа средстава математичке резерве у осигурању

Резиме

Математичка резерва представља посебан фонд који се формира у осигурању живота и који представља средства штедње осигураника, намењена за изравнавање ризика у периоду који је покривен осигурањем. Из те специфичне природе ових средстава произилази посебан правни режим ових средстава уређен законима који регулишу статусни положај осигуравајуће организације, а који се односи на начин њиховог формирања, употребе, расподеле у случају стечаја друштва за осигурање. Осим тога, из уговора о осигурању живота, који је специфичан уговор облигационог права управо због постојања математичке резерве, произилази и низ посебних права осигураника, која су предвиђена Законом о облигационим односима.

***Кључне речи**: осигурање, математичка резерва, стечај, уговор о осигурању живота*

1. Појам и сврха математичке резерве.-

Математичка резерва је специфичан фонд који се појављује само у осигурању живота и проистиче из особености ове врсте осигурања с обзиром на ризик који се њоме покрива. Наиме, у осигурању живота уговори се нормално закључују са ду-

гогодишњим трајањем, а при томе, по природи ствари, сваке наредне године он се погоршава (то јест, могућност наступања догађаја смрти је све већа), што би значило да би се сваке наредне године морала вршити корекција висине премије, то јест, њено повећање. Да би се то избегло, уговором се предвиђа да ће осигураник плаћати средњу премију за читав осигурани период (која је, на тај начин, већа од почетне премије коју би плаћао у првим годинама осигурања, а мања од премије коју би платио задњих година осигурања). Тако се формирају два дела премије : један део премије служи за покриће ризика у текућој години,а а други део служи за изравнавање првог дела премије кроз читав период осигурања. Отуда се први део назива *ризико премија*, а други део *штедна премија.* Штедна премија, како и сам назив сликовито показује, представља фонд штедње осигураника, нешто слично као када би дао новац на штедњу у банци.[1)] Пошто се износ ових средстава израчунава по посебним математичким методама, она се, на опште прихваћен начин, називају *математичка резерва* Пошто је реч, дакле, о средствима која имају посебну намену, законом се прописује посебан правни режим формирања, руковања и коришћења ових средстава. То чини и наш закнодавац.

У нашем важећем Закону о осигурању, од 2004., посебном одредбом се предвиђа: "Математичка резерва је техничка резерва друштва за осигурање намењена измиривању будућих обавеза по основу животног осигурања. – Математичка резерва се израчунава посебно за сваки уговор о осигурању живота, тако што се вредност обавеза исказује у време израчунавања математичке резерве." (члан 111.). У прописима који су предходили овом тексту (Закон о осигурању имовине и лица, од 1996.) математичка резерва је била дефинисана са више техничких елемената: "Средства математичке резерве образују се у осигурању живота по начелу актуарске математике и чине их разлика између осигуране суме и премије осигурања.- Под осигураном сумом из става 1. овог члана подразумева се садашња вредност будућих обавеза осигурања.- Под премијом из става 1. овог члана подразумева се садашња вредност будућих обавеза уговарача осигурања." (члан 50).

2. Позитивноправно регулисање

У нашем новом законодавству из области осигурања (Закон о осигурању, из 2004; Закон о стечају и ликвидацији банака и друштава за осигурање, од 2005), учињено је неколико значајних промена у односу на предходне прописе који су регулисали ову материју. Оне се односе на начин управљања средствима математичке резерве, њихову заштиту, као и располагање у случају стечаја друштва за осигурање. Ради потпуног приказа коришћења средстава математичке резерве, после раз-

1. Познато је да у развијеним земљама, а нарочито у Јапану и неким скандинавским земљама, новац који се улаже у осигурање живота прелази улагања у штедњу у банкама ,јер се и та средства (математичка резерва) такође улажу у пласмане и оплођују, а осигураник на тај начин добија истовремено и заштиту од ризика и повећање своје штедње.

матрања ових питања, даћемо и приказ регулисања материје права осигураника из математичке резерве садржаног у Закону о облигационим односима.

а) Посебни правни режим коришћења средстава математичке резерве.-

Средства математичке резерве, која по својој функцији представлају штедни фонд осигураника, подвргнута су посебном правном режиму у односу на остала средства осигурања и остале обавезе друштва за осигурање. Отуда је у Закону о осигурању и имовине и лица, од 1996. године било предвиђено следеће ; 1. средства осигурања живота воде се на посебном рачуну, и 2. она се не могу користити, односно бити предмет принудног извршења за покривање обавеза из другух врста осигурања, односно реосигурања или других обавеза организације за осигурање (члан 51). Ранији прописи (закон од 1990) предвиђали су још и више, а наиме, да средства осигурања живота имају карактер штедње и да уживају заштиту као улози на штедњу. Данас се не предвиђа таква врста заштите.[2)] Важећи Закон о осигурању од 2004. међутим, нема више никаквих одредаба којима би се средства математичке резерве издвајала у погледу начина њиховог коришћења, као што су то раније прописи садржавали. Објашњење може бити у томе што, по прописима новог закона, не могу се више (убудуће) основати организације за осигурање које се могу бавити истовремено и осигурањем живота и другим имовинским осигурањима, па отуда нема ни потребе да се забрани коришћење средстава осигурања живота за покривање обавеза из других врста осигурња. Ипак, постојеће организације за осигурање, које се баве разним верстама осигурања лица и имовине, имају обавезу раздвајања послова животних и неживотних осигурања тек до краја 2007. године (што значи да до тада може доћи до "мешања" средстава осигурања на начин који је предходним прописима био забрањен); и друго, поред забране покривања средствима осигурања живота обавеза из других врста осигурања, било је такође предвиђено да се овим средствима не могу покривати и "друге обавезе организације за осигурање".

б) Математичка резерва у случају стечаја друштва за осигурање.-

Ранији прописи су полазили од тога да постоји могућност стечаја друштва за осигурање које се бави разним врстама осигурања имовине и осигурања лица. Да би у таквом случају заштитили осигуранике живота, предвиђали су следеће одредбе:

аа) У случају отварања стечајног поступка над организацијом за осигурање која обавља послове осигурања живота и остале послове осигурања или реосигу-

2. Закон о банкама и другим финансијским организацијама (Сл.гласник РС бр. 73/03 и 61/05) предвиђа обавезу банке да, ради заштите депозита физичких лица у случају стечаја банке, осигура депозите тих лица код агенције за осигурање депозита у складу са законом којим се уређује осигурање депозита физичких лица код банака (члан 31).

рања, осигуранци живота могу средствима осигурања живота те организације да оснују *нову* организацију за обнављање послова осигурања живота;

бб) Ако не буду испуњени услови законом прописани за основање такве нове организације за осигурање живота, уговори о осигурању живота *ступају* се другим организацијама за осигурање, ако их оне прихвате.

цц) Уколико ни једна од предходних варијанти не буде остварена, уговорене суме осигурања могу се смањити.

Идеја законодавца у погледу заштите интереса осигураника живота у случају стечаја оргнизације за осигурање је била јасна. Она се наслањала на предходна правила у погледу коришћења средстава математичке резерве, а која произлазе, како је приказано, из посебне природе ових средстава, која представљају средства штедње осигураника. То се даље види и из одредаба којима се одређује редослед намирења из стечајне масе, а који је био следећи:

1) потраживања поверилаца по основу уговора о осигурању и реосигурању живота до висине обавеза исказаних у средствима математичке резерве ;
2) потраживања поверилаца по основу уговора о осигурању од последица несрећног случаја;
3) потраживања поверилаца по основу уговора о осигурању осталих врста осигурања и по основу уговора о реосигурању;
4) потраживања оснивача организације за осигурање;
5) друга потраживања поверлаца.[3)]

ц) Нови законски прописи

Нови прописи су донели битне промене у регулисању ове материје. Најпре, она је изузета из Закона о осигурању, као основном закону којим се регулише статусни положај осигуравајуиђих организација, и потпуно пребачена у посебан закон који је *lex specialis* у овој материји,а то је Закон о стечају и ликвидацији банака и друштава за осигурање, од 2005. године. Овај закон се бави и питањем преноса портфеља осигурања и питањем исплатних редова у стечајном поступку друштава за осигурање, на следећи начин:

аа) Пренос портфеља.- Не постоје више посебна правила о преносу портфеља за друштва која се баве осигурањем живота. Пренос портфеља се предвиђа као обавезан поступак код свих друштава осигурање, подједнако код оних која се баве животним, као и оних који се баве неживотним осигурањем. Агенција за осигурање депозита, која врши функцију стечајног управника, спроводи поступак преноса портфеља на начин законом одређен: Агенција у року од 20 дана од дана покретања стечаја путем јавног тендера оглашава пренос целог или дела портфе-

3. Наравно, према општим прописима, пре расподеле стечајне масе подмирују се трошкови стечајног поступка, као и издвајају оспорена потраживања од стране поверилаца који су благовремено покренули судски поступак ради утврђивања свог потраживања.
Била је стављена оправдана примедба у погледу редоследа којим су оснивачи (акционари) били намиривани пре осталих поверлаца.

ља, "сагласно расположивим новчаним средствима стечајног дужника и исплатним редовима у складу са овим законом." Уз пренос портфеља на друштво за осигурање које преузима портфељ преносе се и "одговарајућа новчана средства" – закон не прецизира о којим средствима је реч, али очигледно је реч о средствима техничких резерви у првом реду, а код друштава која се баве осигурањем живота реч је о математичкој резерви. Пренос портфеља се врши путем уговора који се закључује између стечајног дужика и друштва за осигурање – преузимаоца портфеља, о чему је Агенција дужна да путем огласа у средствима јавног информисања обавести осигуранике и друге кориснике у року од два дана од дана закључења уговора.

За пренос портфеља није потребна сагласност осигураника, али су њихова права заштићена на тај начин што се њима даје прво да раскину уговор (писменим путем, обавештавајући о томе друштво које је преузело портфељ у року од 30 дана од дана пријема обавештења о преносу). У том случају, осигураници животног осигурања имају право на износ математичке резерве обрачунате на дан преноса портфеља осигурања, ако су фондови осигурања живота довољни за покриће тог износа, или на износ смањен пропорционално умањењу фондова осигурања живота (члан 211. ст. 3. Закона о осигурању).

бб) Исплатни редови у случају деобе стечајне масе.- Закон о стечају банака и друштава за осигурање, од 2005. године посебном одредбом одређује исплатне редове у случају стечаја друштава за осигурање. Овај закон је такође донео и неке промене у погледу исплатних редова у односу на Закон о осигурању (које су замењене овим законом), али је интересантно да ни овај закон, донет после Закона о осигурању – који прописује раздвајање животних од неживотних осигурања до краја 2007. године, не води о томе рачуна, већ одређује исплатне редове као да је реч о друштвима за осигурање која се баве свим врстама осигурања:

1. потраживања поверилаца по основу уговора о осигурању и реосигурању живота, до висине обавеза исказаних у средствима математичке резерве у складу са законом којим се уређује осигурање;
2. потраживања поверилаца по основу уговора о осигурању од последица незгода;
3. потраживања поверилаца по основу уговора о осигурању свих осталих врста осигурања
4. потраживања поверилаца по основу уговора о реосигурању свих осталих врста осигурања;
5. потраживања по основу јавних прихода доспела у последња три месеца пре покретања стечајног потупка, осим доприноса за пензијско и инвалидско осигурање;
6. потраживања осталих поверилаца
7. потраживања акционара друштва за осигурање, односно чланова (осигураника) друштва за узајамно осигурање.

Средстава математичке резерве остају, ипак, високо рангирана код исплатних редова, што је у складу са правном природом ових седстава, која, као је више пута напоменуто, представаљају штедни фонд осигураника и стога имају посебан третман у односу на сва остала средства у осигурању.

3. Права осигураника из математичке резерве

Ово је материја Закона о облигационим односима. Са становишта уговора о осигурању, као облигационоправног уговора, постоје специфичности ових правних односа, које се ретко појављују код уговора других врста осигурања, као и код уговора уопште.

Према овим средствима постоји изражен интерес осигураника у знатно већој мери него у другим врстама осигурања, јер су она не само средства ризика него и средства штедње. Овај интерес осигураника изражава се кроз право потраживања на средствима математичке резерве које се појављује у разним облицима: 1. Право на исплату математичке резерве у случају искључења ризика; 2. Редукција (снижење) осигуране суме; 3. Откуп осигурања; 4. Предујам (аконтација) осигуране суме; 5. Залагање полисе. Са друге стране, из истих разлога, на страни осигурача не постоји право да судским путем захтева наплату премије од стране осигураника.

1. **Снижење (редукција осигуране суме)**. - До снижења осигуране суме долази онда када осигураник, после извесног времена од закључења уговора, пошто је већ платио одређени број премија (за две или три године) престане да даље плаћа премије осигурања. (Ако престане са плаћањем премија пре истека овог времена, онда се сматра да је одустао од уговора, осигурање престаје даље да важи, а до тада уплаћена премија се не враћа). Ако се испуне ови услови, до престанка осигурања неће доћи иако је осигураник престао да извршава своју најважнију обавезу из уговора. Једина последица по односе осигурања - који се настављају и без даљег плаћања премија - огледа се у снижењу осигуране суме, до којег долази према посебној табели.

Захтев да буду плаћене најмање две (односно три) годишње премије осигурања оправдава се тиме што једино при том износу резерва осигурања може да покрије бар опште трошкове осигурача: без ових премија осигурач би свакако био оштећен ако би осигурање наставило да тече макар и са његовом смањеном обавезом. Ако је овај услов испуњен долази до модификације уговора.

Наш Закон о облигационим односима сматра да су најмање три годишње премије потребне да се из њих образује математичка резерва на коју би осигураник могао полагати право повраћаја. Стога он предвиђа право осигурача да, у случају када осигураник престане са плаћањем премија, смањи осигурану своту на износ откупне вредности осигурања, односно раскине уговор. Претходни услов који осигурач мора да испуни да би остварио ово своје право јесте да позове осигураника да исплати доспелу премију (он то мора учинити на сигуран начин - препорученим писмом, уз остављање рока за плаћање премије који не може бити краћи од месец

дана од дана уручења писма). Ако осигураник и поред овога не плати доспеле премије, осигурач може смањити осигурану суму (ако су бар три годишње премије). И у једном и у другом случају он мора да то саопшти осигуранику. - Ова своја права осигурач може користити све док се не оствари осигурани случај. Ако, пак, до овога дође пре него што је осигурач смањио осигурану суму (односно раскинуо уговор) узеће се да су аутоматски наступила предвиђена дејства самим испуњењем поменутих услова (чл. 945. ст. 2. и 3).

Овако модификован уговор - са смањеном осигураном сумом, може се касније на основу споразума уговорних снага обновити. Услови осигурања наших осигурача предвиђају ову могућност (искључујући једино осигурање само за случај смрти). Осигураник који жели обнову осигурања дужан је да поднесе писмени захтев, да плати доспеле премије и да испуњава услове за пријем у осигурање у погледу свог здравственог стања које осигурач примењује. Обавеза осигурача поново почиње да тече пошто писмено потврди прихватање захтева за обнову. Међутим, за разлику од случаја редукције уговора, овде се не ради о обичној модификацији постојећег уговора него о заснивању дејстава новог уговора. То јасно потврђују нека дејства обновљеног осигурања предвиђена нашим општим условима осигурања: осигурач се ослобађа обавезе из осигурања ако је осигураник прећутао болест коју је имао у моменту подношења захтева за обнову (а није пре обнове стекао право на редуковање осигуране суме); затим, осигурач исплаћује само математичку резерву ако осигураник изврши самоубиство у року од годину дана по извршеној обнови - дакле иста дејства као и код новозакљученог уговора.

2. **Откуп осигурања**. - Осигураник који је платио најмање три годишње премије осигурања и који нема више интерес да уговор о осигурању настави да тече, може захтевати да му осигурач исплати откупну вредност осигурања. До откупа, дакле, не долази аутоматски, него на захтев овлашћеног лица.

Ово право не постоји у свим врстама осигурања живота. Сматра се да се откуп не може вршити: 1. - у свим оним осигурањима живота где је прикупљена математичка резерва незнатна (из истог разлога она нису подобна ни за редукцију осигуране суме), и 2. - у оним осигурањима где не постоји извесност да ће осигурани случај уопште наступити и да ће уговорена осигурана сума бити исплаћена (као код осигурања за случај доживљења или краткорочног осигурања живота - привременог) и где би осигураници који сматрају да су шансе за реализовање ризика умањене били подстакнути да врше откуп и тако бар спасу резерву - то би за осигураче значило антиселекцију ризика. Отуда и Закон о облигационим односима предвиђа право откупа осигурања само код осигурања живота закљученог за цео живот осигураника - дакле, тамо где је наступање осигураног случаја извесно (*dies certus an*).

Исплата откупне вредности осигурања представља обавезу на страни осигурача. У нашем праву она постоји чим се стекну предвиђени услови. У неким правима закон штити осигурача од случаја бројних истовремених захтева за откупом до којих би могло доћи у случају криза, ратова и сл. и који би могли да поремете

његову финансијску равнотежу. Осим тога, начин израчунавања откупне вредности осигурања није остављен искључиво вољи осигурача: у многим правима он је под контролом законодавца како у погледу доношења, каснијих измена или означавања у полиси осигурања. То је прихваћено и у Закону о облигационим односима: "У полиси морају да буду наведени услови под којима уговорилац може захтевати исплату њене откупне вредности, као и начин како се та вредност израчунава, сагласно условима осигурања" (чл. 954. ст. 2).

Немају сва лица заинтересована за накнаду из осигурања право да траже откуп осигурања. Право захтева откупа припада уговарачу. У Закону о облигационим односима прецизира се која лица не могу захтевати откуп: то су повериоци уговарача осигурања и корисник осигурања (изузев кад је његово одређивање неопозиво).[4)] Разлози за ова искључења су следећи: сматра се, најпре, да су права из осигурања живота лична права; затим, откуп би индиректно могао да доведе до опозивања користи из осигурања лицу коме је намењена, а то може учинити једино уговарач осигурања; сам корисник нема право да модификује уговор закључен између осигурача и осигураника (уколико није већ прихватио корист из уговора - тада уговарач не би могао да захтева откуп). Дејство откупа састоји се у томе што се правни односи из осигурања гасе пре истека уговореног рока, а осигурач исплаћује откупну вредност. Откупом се у ствари врши претварање обавезе осигурача из условљене или орочене у обичну, просту обавезу која одмах доспева. Права и обавезе из уговора стога, престају од момента захтева откупа, а не од момента исплате откупне вредности. Стога, ако се после захтева откупа, а пре исплате откупне вредности полисе догоди осигурани случај, корисник нема права на осигурану суму, него само на износ откупне вредности.

3. **Предујам (аконтација) осигуране суме**. - У односу на редукцију и откуп осигурања, предујам има велике предности за осигураника: он добија извесну суму од осигурача плаћајући му за узврат накнаду у виду камата на тај износ, док истовремено уговор о осигурању и даље тече. Осим тога, осигураник може касније вратити износ примљен на име аванса и смањену осигурану суму поново повећати на првобитни износ. За осигурача такође може постојати интерес исплате предујма, јер је предујам ограничен висином откупне вредности осигурања, и тиме што он одређује висину каматне стопе и начин плаћања аванса. Најзад, он и даље добија премију из уговора о осигурању.

Иако постоји интерес осигурача да исплати предујам те осигурачи предвиђају у општим правилима осигурања услове за његову исплату, ипак не постоји и обавеза осигурача у том смислу. За разлику од откупа осигурач може (али не мора) на захтев уговарача да исплати унапред део осигуране суме. Исто тако, на страни осигураника који је примио предујам не постоји обавеза да врати предујам осигурачу; он то може учинити ако хоће. Међутим, ако осигураник задоцни са плаћа-

4. Од поверилаца изузетно откуп може вршити онај коме је полиса предата у залогу, ако потраживање ради чијег је осигурања дата залога не буде намирено о доспелости (чл. 954, ст. 4. ЗОО).

њем доспеле камате на примљени предујам, онда ће се сматрати као да је захтевао откуп.

Интерес осигураника, упркос факултативности исплате предујма, законодавства ипак штите обавезујући осигураче да учине доступним осигуранику услове под којима врше исплате предујма, као и обезбеђујући извесну контролу код начина вршења исплате предујма. Тако и Закон о облигационим односима предвиђа: "У полиси осигурања морају бити наведени услови давања предујма, могућност да се износ примљен на име предујма врати осигурачу, висина каматне стопе, последице неплаћања доспеле камате, како је одређено условима осигурања" (чл. 955. ст. 4).

4. **Залагање полисе**. - Право осигураника да залаже полису осигурања живота проистиче из његовог ширег права по коме све до наступања осигураног случаја може да пуноважно располаже свим правима из закљученог осигурања. Да мења корисника, уступа или залаже своја или корисникова права, итд. Залагање полисе може да послужи осигуранику као средство за добијање кредита: поверилац који страхује од преране смрти свог дужника полисом коју добија у залогу стиче сигурност да ће се наплатити из дужниковог осигурања ако се овоме шта догоди.

Да би залагање полисе имало дејства према осигурачу, потребно је да он буде писмено обавештен: 1. о томе да је полиса заложена и 2. да је заложена одређеном повериоцу. Према правилима осигурања живота ова радња осигураника обавезна је за осигурача само ако је за њу сазнао пре настанка осигураног случаја.

У погледу форма залагања од значаја је врста полисе: полиса по наредби залаже се индосаментом.

Права заложног повериоца. - Заложни поверилац може, најпре, као и сваки други поверилац, према општим правилима грађанског права, да врши обавезе свог дужника ради очувања његових права; на пример, да плаћа премије осигурања ако овај то не чини. Наравно, он може од свог дужника (осигураника) да тражи повраћај ових износа, бар у мери у којој је од њих створена математичка резерва. - Поставља се питање да ли би заложни поверилац могао вршити право откупа полисе која му је дата у залогу ако је његово потраживање према дужнику-осигуранику доспело? Сматра се у теорији да му ово право треба признати упркос личног карактера права откупа из следећих разлога: заложни поверилац је више него обичан корисник осигурања, јер њему осигурање (заложено) служи као обезбеђење дуга који је доспео и чију наплату осигураник не би могао да омете; откуп је на тај начин нормално средство реализовања обезбеђења потраживања. Ако се, пак, догоди да потраживање заложног повериоца и потраживање осигураника из осигурања доспевају у исто време, онда би заложни поверилац требало да поседује директну тужбу према осигурачу којом би наплатио своје, већ обезбеђено потраживање, пре свих других поверилаца осигураника.

Наш Закон о облигационим односима као изузетак од правила по коме повериоци уговарача осигурања не могу вршити право откупа предвиђа ово право у

корист повериоца коме је полиса предата у залогу, ако потраживање ради чијег је осигурања дата залога не буде намирено о доспелости (чл. 954. ст. 4).

5. **Факултативност плаћања премија осигурања**. - У осигурању живота осигурач нема право да захтева наплату доспелих премија судским путем. Облигација ипак самим тим не постаје природна, јер санкције за неиспуњење главне обавезе осигураника постоје: то је било редукција осигуране суме, било престанак уговорних односа или, пак, (у неким правима) суспензија уговора. Осим тога, осигурач може износ неплаћених премија да компензира са накнадом коју он дугује осигуранику ако наступи осигурани случај.

Факултативни карактер плаћања премија наметнут је првенствено практичним разлозима и не ослања се на неки правни принцип. Он произилази из циља који се осигурањем живота жели постићи, и прилагођен је материјалним могућностима осигураника.

Постоји неслагање око тога да ли се овај принцип односи и на прву премију или само на следеће премије. Овај спор губи важност у случају када је условима осигурања одређено да ће осигурање почети тек по плаћању првог оброка премије као што је то у условима за осигурање живота наших осигурача.

Predrag Šulejić, Ph.D.
Professor at the Faculty of Law, University of Belgrade

THE MATHEMATICAL RESERVE IN INSURANCE BUSSINES

Summary

Among the funds with which any insurance organization is operating, the mathematical reserve funds are formed in life insurance in accordance with the actuarial mathematics principle and they have an special regime in formation, function and settlement in the case of bankruptcy of insurance organization. This is the consequence of the nature of this funds, which represents savings of the policyholders in the life insurance. So that in case of bankruptcy the holders of life insurance polices shell set up to the cession of the life insurance contracts together with funds to other insurance organizations, if they find that acceptable.

The obligations of an insurance organization in bankruptcy shell be settled from the bankrupt s estate in the order in which in first place are claims of creditors based on life insurance and reinsurance, up to the amount of liabilities declared in the mathematical reserves.

***Key words**: insurance, mathematical funds, bankruptcy, life insurance contract*